

PLETILNA TEHNIKA JALB V VZHODNIH ALPAH

ANGELOS BAŠ

Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU
61000 Ljubljana, Novi trg 3

UDK 39
Izvorni znanstveni rad

S pričujočo študijo dopolnjuje avtor raziskave Milovana Gavazzi-ja v Trgu pri Ozlju iz leta 1934 o posebni tehniki pletenja ženskih kapic »jalb«. Orode, ki je slično tistemu, ki ga je posnel Gavazzi, je E. Cevc identificiral na zidnih freskah iz 15. in 16. stoletja v Crngrobu pri Škofji Loki, sv. Primožu pri Kamniku in v Weineggu na Tirolskem. Avtor ugotavlja, da je bila tehnika pletenja »jalb« znana po vseh vzhodnih Alpah vključno z osrednjo Slovenijo, a je pozneje hitro utonila v pozabo. Vse do 20. stoletja so jo poznali samo v sosednjih krajih na Hrvaškem.

Milovan Gavazzi je leta 1934 objavil poročilce, v katerem je opisal pletenje jalb v Trgu pri Ozlju. Edinole tam se je dotlej ohranila pletilna tehnika teh ženskih pokrival.¹⁾ Gavazzi je o pletenju jalb v Trgu pri Ozlju posnel tudi kratek dokumentarni film, ki je bil slovenski javnosti na ogled 1. 1955 na posvetovanju vzhodnoalpskih etnologov v Ljubljani. Film in poročilce o navedenem vprašanju sta opomnila Emilijana Cevca na napačno opredelitev določenega orođa in dela z njim, upodobljenega v poznogotskem stenskem slikarstvu na Slovenskem.

France Stele je na stenski sliki »Svete Nedelje«, ki je nastala v Crngrobu pri Škofji Loki v 60. letih 15. stoletja in predstavlja opravila, kakršna so bila takrat ob nedeljah prepovedana, razlagal eno od naslikanih del kot »tkanje na statvah«²⁾. To razlago je sprva sprejel tudi Emilijan Cevc (»ob statvah tkejo platno«³⁾). In Stele je za eno od stenskih slik iz Marijinega življenja, ki so bile naslikane pri Sv. Primožu nad Kamnikom 1504, sodil, da je na njej upodobljena »Marija pri tkanju«⁴⁾.

Ko si je Cevc ogledal Gavazzijev film o pletenju jalb v Trgu pri Ozlju in prebral tudi njegovo poročilce, je ugotovil, da je bila priprava za pletenje jalb v Trgu pri Ozlju v načelu »popolnoma enaka tistim na naših freskah«, le da je bila nekoliko poenostavljena⁵⁾. Imenuje se »lucen« in je v resnici podo-

- 1) M. Gavazzi, Pletenje ženskih kapica (»jalba«), Etnografska istraživanja i građa I, Zagreb 1934, str. 44 d (sl. 4—7).
- 2) F. Stele, Monumenta artis slovenicae I, Ljubljana 1935, str. 42, sl. 134, 135, 137; isti, Ikonografski kompleks slike »Svete Nedelje« v Crngrobu, Razprave filoz.-filol.-hist. razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti II, Ljubljana 1944, str. 402.
- 3) E. Cevc, Etnografski problemi ob freski »Sv. Nedelje« v Crngrobu, Slovenski etnograf IIs—IV, Ljubljana 1951, str. 182.
- 4) F. Stele, Politični okraj Kamnik, Ljubljana 1929, str. 182, sl. 97; isti, Monumenta artis slovenicae I, str. 33, sl. 105.
- 5) E. Cevc, Crngrobska pletilja, Loški razgledi V, Škofja Loka 1958, str. 147.

bona locnju. V tem primeru nimamo pred seboj pokončnega četverokotnega stojala s podstavkom ali desko na tleh, kakor je to naslikano v Crngrobu in pri Sv. Primožu nad Kamnikom, temveč v loku zavito palico, ki je bila na obeh straneh pritrjena na podstavek. Zgoraj in spodaj sta bili namesto prečnic čez locenj privezani vrvi, na katerih »so nasnovane niti za pletenje«. V Trgu pri Ozlju je pletilja prepletala niti s prsti in je uporabljala zlasti palca kot neke vrste pletilni igli. Cevc sodi, da je pri Sv. Primožu nad Kamnikom naslikana pri pletenju podobna uporaba palcev. V Trgu pri Ozlju je pletilja stiskala z deščicami vrste niti pri zgornjem in spodnjem geometričnem vzorcu. Cevc sodi, da so takšne deščice naslikane v Crngrobu.⁶⁾ Ko je bilo pletivo končano, so ga v Trgu pri Ozlju počez prerezali na dva enaka dela. To v Crngrobu in pri Sv. Primožu nad Kamnikom ni razvidno.

Na nobeni od slednjih stenskih slik torej niso upodobljene statve, temveč nahajamo pletilni pripravi, podobni tisti v Trgu pri Ozlju. V vseh treh primerih je bila pletilna tehnika podobna, nedvomno pa so bili različni nameni, ki jim je rabila ta pletilna tehnika. Podobno pripravo in pletenje na njej je Cevc ugotovil tudi še na stenski sliki, nastali v gradu Weinegg južno od Bozna sredi 15. stoletja. Ta stenska slika predstavlja Marijo pred pokončnim četverokotnim stolom, ki je po vsem videzu enaka priprava, kakor sta pripravi, naslikani v Crngrobu in pri Sv. Primožu nad Kamnikom.

Hkrati z obravnavanimi Cevčevimi spoznanji so se oblikovali moji pogledi na pričevalno mero poznogotske umetnosti na Slovenskem o posvetnem oblačilnem videzu, s tem pa tudi o drugih toriščih tedanjega vsakdanjega in prazničnega življenja v njej⁷⁾. Povzetek teh pogledov je naslednji. Zlasti po sredi 15. stoletja je zajel tudi upodabljačo umetnost na Slovenskem močnejši val realizma, ki ga je opredeljevala želja po kar največji poljudnosti. V stenskem slikarstvu so se s tem znatneje razvile pripovedne prvine, ki naj bi svoje teme predstavile kolikor mogoče umljivo. Spričo razmaknjenih fabulativnih okvirov so se zato v nekaterih motivih poleg ikonografsko določenih poglavitnih prizorov pojavljali tudi še posamezni posvetni prizori. Z drugimi besedami: za to upodabljačo umetnost je značilno dejavno razmerje do življenja in narave, saj vsebuje v svojih ciklih sestavine iz vsakdanjega okolja in narave in ustvarja tako bolj ali manj realistične prizore, namenjene vernikom, da bi jim bili v nazorni pouk.

Slovensko ozemlje je bilo v zatišju pomembnejših umetnostnih tokov tistega časa, zato je naša upodabljača umetnost v tem razvoju zaostajala. Stensko slikarstvo je bilo tesno ujeta v ustaljeno ikonografijo. Poglavitni prizori na teh cerkvenih stenskih slikah spričo svoje povezanosti z izročeniimi upodabljačimi obrazci niso mogli dajati pravih priložnosti za izrecnejše realistične stvaritve, pač pa so jih dajali stranski posvetni prizori, ki jih je ikonografija vse manj vklepala in so v precejšnjem obsegu uresničevali takratne načrte o dostopnem in kar najbolj umljivem slikarstvu. Ker so imeli upodobljeni posvetni prizori v predstavljenih motivih jasno poučne namene, so morali biti naslikani tako, da so bili gledalcem kar se dá razložljivi in dojemljivi.

6) E. Cevc, Crngrobska pletilja, str. 147 d.

7) A. Baš, Pričevanje o noši v poznosrednjeveški umetnosti na Slovenskem, Slovenski etnograf XI, Ljubljana 1958, str. 101 d.

Če posvetni prizori ne bi bili upodobljeni tako, kakor so jih bili verniki vaje- ni videvati v svojem življenju, bi bili docela nerazumljivi, s tem pa tudi zgre- šen namen teh slikarskih del. To pa je bilo, kadar umetnik ni samostojno za- jemal iz bližnjega življenja, izvedljivo samo tako, da so se od danih predlog izbirale take, ki so bile ozemljem, za katera so se uporabljale, kar najbolj po- dobne, ali pa so se bolj odmaknjene predloge prilagajale razmeram, kakršne so bile pri nas.

Ti pogledi narekujejo za pričujoče vprašanje sklep, ki se glasi enako ka- kor Cevčev.⁸⁾ Ne samo na Slovenskem, temveč tudi ponekod drugod v Vzhod- nih Alpah je bila vsaj v 15. ni 16. stoletju obravnavana pletilna tehnika precej razširjena, saj bi je sicer tedaj in tod ne bili upodabljali. Zadevni upodobitvi vsekakor spričujeta, da je v omenjenem obdobju prebivalstvo na osrednjem slovenskem ozemlju dobro poznalo to pletilno tehniko. Glede na dane vire se vsiljuje vtis, da so ugotovljene priprave in pletenje z njimi razmeroma kmalu zatonile v pozabo, kajti za čas po 16. stoletju doslej ne poznamo podatkov o njih. Pač pa so se te priprave in ustrezna pletilna tehnika ohranile na enem od bližnjih hrvaških območij, ne da bi bilo pri tem mogoče dognati, ali jih gre šteti za nasledek vplivov s slovenskega ozemlja ali za nasledek domačega izročila.

V zvezi s tem še opomba o historični etnologiji. S tem, resda ne najpri- mernejšim imenom označujemo tisti del etnološke vede, ki za svoje raziskave povečini ne uporablja t. i. klasičnega etnološkega gradiva, se pravi predmet- nega gradiva in ustnega izročila, saj preučuje starejša obdobja ali čas pred drugo polovico 19. stoletja, ki zanj slednji viri največkrat manjkajo. Histo- rična etnologija uporablja zvečine pisane ali rokopisne in tiskane vire in pa upodabljaajoče vire. Tukajšnja drobna izraba upodabljaajočih virov iz 15. in 16. stoletja kaže, kako lahko historična etnologija razširja ugotovitve, ki izvirajo iz terenskega gradiva, dosegljivega v 20. stoletju.

THE KNITTING TECHNIQUE OF JALBA IN EASTERN ALPS

Summary

The study complements the findings of Milovan Gavazzi concerning the knit- ting technique used in the production of the female headgear called *jalba*, such as it was observed at Trg near Ozalj in the period between the two world wars. Com- pletely identical knitting instruments have been found by Emilijan Cevc. Namely, their use is depicted on the wall paintings at Crngrob near Škofja Loka, dating from the 1460's and at St. Primož above Kamnik in Slovenia (1504), as well as on the wall painting in the castle of Weinegg in Tyrol (from the middle of the 15th centu- ry). The only difference between instruments filmed by Gavazzi and those repre-

8) E. Cevc, Crngrobska pletilja, str. 149.

sented on the wall paintings is that the latter are better worked out. This fact leads the author of this article to conclude that the knitting technique discussed was rather well known not only in Slovenia, but also in some other parts of the Eastern Alps during the 15th and the 16th centuries. The two above mentioned paintings from Slovenia prove that in those times the inhabitants of central Slovenia had well known this knitting technique; yet, it was, apparently, forgotten soon afterwards. Only in one of the neighboring regions of Croatia, it has been preserved into the 20th century.